

էջը) յօրինակին Ս. Ղազարոս Լ. Գրուէր են՝ ընդ-արակալադէս, ինչք թիւն ըլլալով մերոյ ժառա-պատարին: — Անկէ ետեւ կու գան 91 Գրուէր կամ Հաւթը, որոց առաջինն ու վերջինն, կ'ըստի թէ նոյն է մերոյ յետին մասին (Հատը ԳԼԸ. — ՄԼՀ.) առա-ջինն եւ վերջնայինն (Հատ, իսկ մէջն այլապէս):

Բժշկարանայս այս երկու ամբողջական ձեռագիր-ներէն զատ, իբրեւ բաժանանայ օրինակ կարող ենք հա-մարել Սփրտլիվայի ընթարցիկ բժշկականութեան (Չեռ. Մոսկովի, Թ. 11. Ա.) վերջը գտնուող Կեղա-գործութեան կամ Կեղագործին (էջ 261—376). յո-րում կան շատ Հաւթը վերջոյն ձեռագրաց դեղագոր-ծութիւնէն: Սոյն Հաւթը ամանը նման են Ա. ձեռագրին, ոմանք՝ Բ. ին, կան նաեւ այնպիսիք որ ըստ մասին միոյն եւ ըստ մասին միւսոյն կը նմանին: Մտաբարութեան ար-ժանի է այն պարագայն որ ասոնց մէջ ուրիշ ուրիշ գրարարանէ մնացած են այնպիսի բաւք եւ կազմակեր-պութիւնը՝ որք ամբողջական ձեռագրաց միոյն կամ միւ-սոյն եւ շատ անգամ նաեւ երկուքին մէջ անուպակե-ղ դարձած են: Չայս ամենայն նկատելով, կրնայ կար-ծուիլ թէ ինչեւէ Հաւթը գաղափարութեան են մեր ի ձե-ռին ունեցածներէն զատ եւ թերեւս Շնագրին ձեռագրէ, որ ընդհանրապէս խոսելով՝ անոնց չափ փոփոխութիւն չէր կրած, զանեայ ըստ մասին տղման եւ անփոփոխ-նոց այնպէս սովորական են անոնց մէջ, ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք, ուր՝ երբորքին մէջ այնպիսի չափազնու-ցութեամբ չեն տեսնուիր:

— Գարձեալ՝ ի հետազոտութիւն առնուած եր-կու բժշկարանաց հետ ըստ իմեք կապակցութիւն ունինոր ժամանակաց նորագոյնք բառակապ ճարտը գրուած խաւք պակասաւոր (ՅՏ Է) ձեռագրին մը, որ կերէս թէ ան-ցեւոր դարուն վերջինն օգտնուելու ըլլալ հին ձեռա-գրէ եւ թէ բժշկականի մի սկիզբն: Այս ձեռագիրին կը բաղադրուէ մեր բժշկականին ՄԹԻՅ. ՄԻ. եւ ՄԻԿ. Հատանց մը, որ նոյն կամ նման են վերջոյն բժշկա-րանաց մէջներեւն, յետոյ Ս. Ղազարու բժշկարանին սկիզբը գրուած գրարար ամբողջականութեան մի մասն, վերջնային ամբողջականութեան քանի մի մասուքն ուսա-կորեն: — ՄԻժ նշանակութիւն չունին ըստ ինքեան այս սակաւ պակասաւոր էջը: Բայց շատաքերական է վերջնայինն որ կարծաւորով գրուած է ի գլուխն, ճիշդ միւսինչէն զբով ձեռագրին, եւ է այս՝ ՄԻԿ. Լ. հրա-նաւ ասոր իւրաքանչիւր Յ-հատին: Թէ այսու անուամբ պէտք է իմանայ զՍմրատ Յովհաննէս զորքի եւ զյա-ւթըր Գաղկայ (Ա.) այն յայտնի է. քանզի զի ամենայն պատմագիրք մեր զնոյն թագաւոր կը խոյն՝ իմաստուն, Մեծիմաստ, իմաստուն եւ հանձնարեղ յոյժ՝, ուստի եւ հաւանական է թէ ինքն այ հօրը պէս փոյթ տա-րած ըլլալ բժշկականութիւն ծաղկեցնելու: Բայց թէ ինչ յարաբերութիւն կայ իւր եւ այս պակասաւոր ձե-ռագրին մէջ, զայն ոչ մենք եւ ոչ հմտագոյնք քան զմեզ կարողացանք իմանալ: Եւ ուստի որ յաւթըք մեզ-մէ աւելի միջոց ունենան այս հանելուկ իմանալու եւ գո-հացուցել կերպիւ ունենան:

Գրուանքը արդէ մեր երկու բժշկարանաց: Առաջին (1294ին) բժշկարանին վաւերապա-նութեան վրայ կրնայ խնդիր յառնել ըստ զանա-

զան հայեցմանց, ինչպէս յառաջագոյն անդողակի ակնարկած ենք:

Ա. Թէ արդեւք այն խառնով թարգմանեալ է՝ որ կը նշանակուի ձեռագրին վրայ, կամ թէ լսեցինք՝ ճիշդ է վերնագիրն զոր կրէ, այս ինքն՝ «Բժշկարան զոր փոխած է ի տաճիկ լեզուէ Ի հայոս» թէ ժամանակա յաղճող թագաւորին Հայոց Գագ-կայն, որ սովորաբար կը համարուի թէ է Գագիկ Ա. Բագրատունի, որոյ թագաւորութեան ժամա-նակը կը տեսնէ Ժ. զարուն վերջին տասնեակին սկզբէն՝ մինչեւ ԺԱ. ին երկրորդ տասնեակին վերին (990—1020):

Ըստ մեր տեսութեան՝ չկայ ամենեւին պատ-ճառ տարակուսելու ասոր վրայ. նա թէ ամէն պա-րագայք նոյնն հաստատուելու կը ծառայէին: — Գի-տնէր թէ բառական ժամանակն է վեր արարական բժշկականութիւն ըստ ծաղկելու վիճակի մէջ էր, եւ նոյն միջոցին որ թարգմանութիւնն եղած կ'ը-սուի՝ հասած էր իւր պայծառութեան զագաթին: Նշանաւոր արարարք բժշկայք կամ արարելոյն յօրի-նեալ եւ թարգմանեալ բժշկական գրուածք ար-դէն ամէն կողմ տարածեալ էին: Գիտնէր զար-մեալ թէ քանի մի դարէ ի վեր մերային գիւրու-թիւնն եւ պատշաճութիւն ունէին արարելոյն սոր-վելու, եւ կոյրին յաղճին այնպիսի անձինք՝ որ կա-րող էին նոյն լեզուէն ի հայ թարգմանել նրպիսի եւ է գրուած թիւն: Ի՞նչ աւելի ընկալած ուրեմն՝ որ արարական աւառմանքին մէջ բժշկութիւնն ուսած Հայ ոմէ վերջոյնէս բժշկական գրութիւնն այն միջոցին յիւր լեզու փոխէ:

Բայց թարգմանեալ մէջ կայ այնպիսի դէպքի եւ անձանց յիշատակութիւն, որ ոչ հաւանական միայն՝ այլ նաեւ յայտնապէս ստուղղ էր ջուցնել թարգմանութեան ի նոյն ժամանակա կատարուին: Թէ Ս. Ղազարու եւ թէ մեր ձեռագրին մէջ՝ ի մա-սին զեղագործութեան յառաջ կը բերուի այն դէպքն: Առասիկ մերոյն գտնու. (Հատ) «Իբ. Մրա-ս» պուխ թէ թեւ եւ օգտակար, զոր գրեաց Յեռե-«(Եջնէ) բժիշկին Գրգորոյ» Վաւերայ որդեւոր: — Ինչպէս գրութեան եղանակին դիւրին է գու-շակել, այս խօսքը գրողը կ'ընթացէ թէ յիշատա-կած երեք անձինք, զանեայ երկրորդն եւ երրորդն, ծանօթ են ժամանակակիցայ, եւ այնպէս նշանաւոր՝ որ աւելորդ կը համարի անոնց պարզ անունը միայ յոյն վերագիր կամ յայտարար անունը: Սբ.՝ այս երկու անձինք իրօք ժամանակակից են թարգ-մանութեան բժշկարանին, եւ շատ իսկ նշանաւոր: Գագիկ Ա. ին թագաւորութեան ժամանակներն, նաեւ անկէ յառաջ եւ յետոյ, տեսութեան մէջ բարձրատեման իշխում եւ մեծ համբաւ ունէր Տօրեղայր Գրիգորի Մաղխարոսի՝ Վաւերա՝ Պաշ-լուունի սպարապետն, որ Մարմանուտ շքեղ վաճեն ու եկեղեցին շինել տաւած է, (986—1029), ինչ-պէս կը ջուցնեն եկեղեցւոյն արտաքին արմոյն ընդ-արձակ արձանագիրն: (Տես ի Ըրկակ, էջ 148): Այնչափ հռչակեալ էր այս իշխանն որ կ'ըսուի թէ իւր համբաւն ընդ արեւելոս տարածեալ էր, իւր հրեշտակներն Բագրդէսուց եւ Մարաշ եւ Պար-թեալ կողմերը կ'երթային, եւ Եւսեպոս ինքուա-կաւք իսկ զինքն մեծապէս կը պատուէին: (Այսպէս

1 Դանքը ասոնցք քանի մը գիտաւորներն. Անդրուշիկ յառաժ ինքն է իւր իւր-ժաւ, հաթաթի, Կաղարի, փոքրի, գլխա-ցութեանն տառաքցաւ, աղ-ցած, թանձրաւոր, պակի, փոքրի... ըստ կրեցին, ի բաղնեցն, թէ չլսանա... լեւ: Ինչուք, ինչուք, պա-րի, պիւ... ըստ ուսին, ի լուք, սով-ք... ի բաղնիք տար, ի բաղնիք թող մտե... Անդրուշիկ յառաժ ինքն է իւր իւր-ժաւ, հաթաթի, Կաղարի, փոքրի, գլխա-ցութեանն տառաքցաւ, աղ-ցած, թանձրաւոր, պակի, փոքրի... ըստ կրեցին, ի բաղնեցն, թէ չլսանա... լեւ: Ինչուք, ինչուք, պա-րի, պիւ... ըստ ուսին, ի լուք, սով-ք... ի բաղնիք տար, ի բաղնիք թող մտե...)

կը զրէ իւր եղբորորդին՝ Գր. Մաղխաւ։ (Տես ի Հիւրակ, էջ 153)։ Ուներ նա որդի մի Գրիգոր անուն, որ նոյնպէս չէր կրնար անծանօթ ըլլալ, զոր եւ իւրօք կը յիշատակէր բաց յայլոց՝ Մարտի, Ուս. Տայեցի, գրեթէ ի յատմութեան յայտն 1045—46, թէ «Գեծ սպարապետն Հայոց Վահագն Տանգերն որդեգրէ իւրով Գրիգորին պատմաւ ի մեծ պատերազմ»։ «մին ի Գուրին ըստգրին»։ (Տպ. Երուսաղ. էջ 115)։ — Գեւեմ բժշկին վրայ յայլուն առթի (Հմադեմ, Թ. 4, էջ 59) անգիւրիս թիւն տաւած ենք, եւ բնած թէ իւր մահ իւր գրուի յամանցի ի սկիզբն ԺՅ. դարու (1008ին) եւ յամանց յառաջին կեսուն (1040ին)։

Այս ամենայն յայտնի կը ցուցնէ թէ ճիշդ է թարգմանութեան ժամանակին նկատմամբ վերահազրկի ծանուցանքն, եթէ արդարեւ Թաղևոր վերադարձաւ Կիւմանայ գիւղակի Ա.։ Սակայն եւ այնպէս չտար է քանի մի տարի յետագիւլ, գտնելով թէ թարգմանութիւնն եղած ըլլայ ոչ թէ Գագիկ Ա. ին թագաւորութեան ատենն, այլ ի միջոցի գահակալութեան Գագայ Ա. ի (1042—1044), զոր արդեաւոր՝ Հնչը, Բուլ եւ Այալքն զգործելով կը կոչէ Մարտիէս Ուս. Տայեցի։ (էջ 112 եւ 193)։ Այսչափ յետաձգութիւն մնաւ չի տար վերահազրկին շնչութեան. եւ Հեռեւեարք թէպէտ Գագիկ Ա. ին թէպէտ Գագիկ Բ. ին ժամանակն համարուի թէ ի գլուխ ելած է թարգմանութիւնն, միշտ հաստատուն կը մնայ վաւերականութիւն բժշկարանին։

Բ. թէ արդեօք այժմու (1294 թուականու) բժշկարանն նոյն է ակնոթի՞ն՝ զորոց սկզբնական թարգմանութեան հետ։ — Այս երկրորդ խնդրի՝ որոյ լուծումն կարեւորագոյն եւս է մեր բանասիրական նպատակին, երկու տեսակներն կրնայ նկատուիլ՝ նախ՝ ըստ Նիւնիոյ, թէ արդեօք նոյն մնացած է առանց փոփոխութեան՝ եթէ էլ յաւելածներն եղած են. եւ երկրորդ՝ ըստ լեւոնի, թէ արդեօք թարգմանութեան ժամանակն մինչեւ գրութեան ժամանակն լեւոն կամ ո՞նց փոփոխութիւն կրած է՝ եթէ ոչ։

Առաջին հայեցմամբ խնդրոյն լուծումն շատ դիւրին է, մանաւանդ թէ ինքնին իսկ լուծեալ։ — Թող զայլ ամենայն փոփոխմանն՝ որ կրնան մուծեալ ըլլալ, կայ յայտնի ազայցոյց թէ իւրօք եղած է յաւելում։ Բժշկարանին մէջ կը գտնուի, ինչպէս սակաւ մի յառաջ յիշատակեցինք, Մկ. Հերաւցոյ Զերմանց միսիթարութենէն 100 իջի շափ, եւ այն՝ զրթթէ բառ առ բառ։ Արդ՝ կամ՝ պիտի ենթարկենք թէ հնչարդ բժշկականն, բժշկարանին հայ թարգմանութիւնն առաջին աշայ ունենալով, անիւ առած (յայտնի իստիք՝ զողջած) է նոյն մասն, եւ կամ՝ յետոյ ընդօրինակողք (խմբադիրք) նոյն Հաստածներն (բառ սովորութեան զոր յառաջագոյն նշանակած ենք ի խմբառառ տեսութեան հայ բժշկարանաց վրայ) մուծած են ի հին բժշկարանին։ Առաջինն ենթարգմանութիւնն այնչափ անպատշաճ գործ կ'ըլլար եւ այնպէս անկայել Միսիթարոյ պէս մատենագրի, որ ոչ ոք կարող է երեւակայել՝ թող թէ իբրեւ ստույգ պաշտպանին։ Եւ ոչ այսչափ միայն, այլ նաեւ այն մասին լեզուն՝ աստ ոքն եղած փոփոխութեամբ հանգերն՝ նոյն է Միսիթարոյ բովանդակ զորոց լեզուն հետ, եւ ըստ բաւա-

կանին տարբեր բժշկարանին յատուկ մասանց լեզուն. որով կը տեսնուի թէ յիշեալ Հմադ. յետոյ մուծուած են։ — Գարծեալ կայ ի բժշկարանին՝ ի վեր անդր յառաջ բերեալ դեպքին նման դեպք, որ ինքնին յայտ է թէ յետոյ է ժամանակի ընդօրինակութեան կապեցումն է։ Ի մասին դեպքս գործութեանն, ի կարգի բանեց գրայնի նոյնապի եւ ոչ եկամուտ ի լուսանցն, կը կարգադրուի հետեւեալն։ «Նշանց պատրաստութեան եւ մարդիկ, զոր «արար ծեր բժիշկին Պաշտատցին» ինչ լէիլիոյ Սեւա»։ «Դոնիւ, վառն միջոցով, կոչընի եւ այլոց այսպիսեաց, որոյ կոչ գրուած է դեղոյն կազմութեան կերպն։ Արդ՝ ինչպէս ի սկզբան Հմադ. ծանուցիւք, այս բժշկարան գրուած է հրամանաւ Հեթմայն արքայեղբոր՝ Պոտիկոսի տեառն, որոյ սեպհական տիտղոսն էր Սեւաստիոս. (տես Սիտեան, էջ 337, Յիշատակարան Գ.)»։ Եւ օրինակոյն անոր բերեն կը զրէ նոյն խօսքն։ Այս պատճառաւ մեր ձեռագրին մէջ, ուր միեւնոյն դեղագիրն՝ միեւնոյն կազմութեան կերպիւ կը գտնուի, այսչափ միայն կը զրէ. (Հմադ) «Եւ Մապուկն պատրաստութեան զոր արար «ծեր բժիշկ Պաշտատցին, որ է օգտակար միջա»։ «ցաւի, կ'ըլլէնորի եւ այլգիրի ցուռ»։ — Եւ ո՞վ կարող է երաշխաստել թէ լէիլն այլ եւս այսպիսի եկամուտ Հմադ։

Աւելի գո՞ւտ է լուծումն խնդրոյն՝ երկրորդ հայեցմամբ կամ ըստ մասին լեզուի, այս ինքն իմաստալ եւ որոշել թէ արդեօք անփոփոխ մնացած է բժշկարանին հին կամ սկզբնական մասանց լեզուն, եւ այնպէս է այժմ՝ ինչպէս եղած է թարգմանչին զրէն։ — 2ի կրնար ուրաջանել թէ բաւական յայտնի նշանք կան հետեւ հետեւ յայժմու վիճակի գրութեան, այնպէս որ ասանց նայելով՝ մարդ կը միտէ կարծել թէ նախնական ո՞նց ու լեզուն անփոփոխ մնացած է։ Բայց ասոր գիմայ չեն պատկան նաեւ այնպիսի բառեր, ձեւեր, կազմակերպութիւններ, որ հին ասակախօս գրուածք մէջ կամ ամենեւեւ չեն գտնուի եւ կամ շատ ցանցաւ կը հանդիպին. միով բանին՝ այնչափ առատ են ամեն թանկացուցանք առհասարակ, որ պէտք կ'ըլլայ թողուլ նախընթաց կարծիքն, եւ բռնել թէ ԺՅ. դարէն մինչեւ ԺԳ. ին վերջն այլեւայլ ընդօրինակութեանց միջոցաւ բաւական փոփոխութիւն կրած է ո՞ճ եւ լեզու թարգմանութեան բժշկարանին։

Այս է միայն կարծիք տեղեկագուռնից։ Միտիւ թէ փոփոխութեան շարունակ եւ եղանակին նկատմամբ կայ մասնական զանազանութիւն կարծեաց։ Ոմանք կը համարին թէ թարգմանութիւնն սկզբնապէս եղած է զրարաւ, եւ յաջորդ դարոց բժիշկը կամ խմբադիրք (չսեւու համար՝ ընդօրինակողք) ամփոփուն դարձուցած են իսկ այլոց ոմանց կարծիքն այն է թէ նոյն իսկ սկզբնական թարգմանութիւնն ամփոփուն էր, բայց ոչ յայժմու վիճակն, այլ հնազոյն եւ ընտրեալագոյն ոմով, եւ հնազնուն առաւել եւս ամփոփացած է յաջորդը հնազոյն միշտ աւելի պարզել եւ դիւրահաս ընել իւրաքանչիւր ժամանակի հասարակ փողովըրդեան։ — Երայտ գտնադատութեան կարծեաց,

¹ Տես նաեւ ինչ որ ի վեր անդր գրեցինք Ափորուզովայ բժշկարանին մէջ գտնուող Հմադ. նկատմամբ։

բայ Երկուքին ալ թէ ի կողմն եւ թէ ի հակառակն կան պատճառք, մինը շինը համարձակիր որոշումն ընել։ այլ ինչորայ այս մասին լուծումն ապագայ Ժամանակաց կը թողունք, յուսարով որ այլ եւս ձեռնարար պիտեան ելելովն՝ դիւրաւ եւս կը լուծուի քան այժմ։

Երկրորդ (1438ին) բռնակարանին վրայ առանձին խօսելու շատ բան չունինք։ որովհետեւ առաջինը հետեւեւոր թեմար խմբագրեալ ըլլալով, ինչ որ անոր նկատմամբ զրոյցեցինք մասամբ իւրից ասոր վրայ ալ կրնայ առնուիլ։ — Ի նախընթացն տեսանք երկուքին ըստ ինչ-ինչ իրարմ տարբերութիւնքն, որք թէ ինչպէս կերպարած կամ մուտ գտած են, ամէնայն որ կարող է ինքնին իմանալ՝ եթէ միտ չիւէ Համաձայն տեսուի թեման հայ բռնակարանաց վրայ, զոր յայտմ բռնակարանին լիով գործադրեալ կը գտնենք։

Նախընթացին վրայ եղած յաւելումնայ մէջ առանձին մտազոյժեան արժանի է Ժ.Բ. Գլուխն, որ ի լատին գրոյց փոխած (Թարգմանութեամբ) Ժորճուին վրայ կը խօսի, որոյ եւ իւրաքանչիւր Հոնոնց սիկրին նշանակուած է զատ ի զատ՝ ֆռանի է կամ՝ ֆռանի եւ կամ համառօտութեամբ՝ ֆռանի։ Քանի մի զեղոյ սիկրին ալ բրուած են անուանք եւրոպական բռնակար որ դեղագրին խառնուրդն շինած են. այսպէս. (Ճ.Գ.Զ.) Մորհամ Մայստա. Անսելմին, (Ճ.Գ.Է.) Մորհամ Մայստա Գաւազանին. եւ կամ իւրաքանչիւ անուանք զեղոյ, Գ. Ծ. (Ճ.Գ.) Նշառք բաւասարելովն, որ թորմանին աւաքելական, (Ճ.Գ.Ա.) Մորհամ որ կոչի դիւնիսդա ֆուռք, (Ճ.Գ.Բ.) Մորհամ՝ զոր ֆռանիկին կոչեն սեւաւան, (Մ.) Ընշառան ֆուրթին, (Մ.Գ.Բ.) Նշառք տակի մի՝ որ ֆռանիկն սիկրամ կոչէ եւ հայերէն արտասի։ Գարձեալ չափոյց կամ կշռոյ անուանք ուրեք ուրեք եւրոպական են. այսպիսի՝ Ելէր, Խանչ, եւսայն իսկ այս գլխոյ մէջ եւ այլուք բաւական լատին կամ փռանք բռնակարն բառեր, Գ. Ծ. բէճ կռէկ, բաւաստամ, լատան խուշի կամ լատան, կալընկալ (սոսուրաբարձ խօսքովն), խոտ մի կոչ՝ որ ֆռանիկն պարկուտ ասէ, խոտ մի այլ կոչ՝ որ ֆռանիկն պարկուտ ասէ։ Քանի մի բռնակարն անուանոյ առջեւ յաւելցուած են սոսորական հայ կամ արապիկ բառեր. այսպէս. Կալպանամ՝ որ է շաքհառն, արմինիակ որ է աշալկ, սառաքին որ է Կոլլիկ, արաւորնաբու՝ որ է Ժառնիւր։ — Նշանակութեան արժանի է Զաւնալով գաղթողութիւնն, որ երկրորդ անգամ մ'ալ գործածուած է երբեւ զայական Սպրիկի Զնալովով կամ ստամին։

Այս ամենին յայնչե նաեւ երեքեզուեան բառարանն, կը ցուցնէ թէ բռնակարանին խմբագրին կամ հասարգին՝ որ ի հարկէ բռնիկ ըլլալու է՝ ծանոթ եւրոպական լեզուաց, (անշուշտ ձեռագրին իւրեւր ստուղ Եւթհաննէն Կիլիկի կամ իւր հայրն Վարպետ Սկանտարն,) ի ձեռնին ունեցած է լատին կամ գաղղիերէն եւ կամ գրեւէ խաղաղեւն բռնակարան, յորմէ ինչ ինչ քաղած եւ հին բռնակարանին

վրայ յաւելուլ տուած է։ — Ի վեր անդի յիշատակեալ Զանալով բառն խորհել կու տայ՝ թէ հնար է որ խմբագրին ի հաղորդակցութիւն մտած ըլլայ ձեռնովոյցի ազգալ բռնիկ մի հետ. եւ արդէն յայտնի է թէ ձեռնովոյցի հասարակագետութիւնն բռնակարանին խմբագրութեւն շատ յառաջ արդէն ի պատշտական յարաբերութեան կը գտնուէր Ռուսիինեան արքանեաց հետ։

Զմարդ եւ իցէ, եւրոպական բռնակարանութեան առեալ այս յաւելումնայ մեծ ծանրանալու թիւն կը ստանայ բռնակարանս. որովհետեւ մեղծ ծանոթ բռնակարանաց մէջ ամենէն հնագոյնն է՝ որ ի լատին կամ, եւրոպական դեղագրութեան տեսեալ Հոնոնց բովանդակէ։ — Կարծեմք թէ այս մասին մէջ խառնուած այն քանի մի Հոնոք, որոց համար զրուցեցինք թէ է լատին գրոյ փոխակարան լինի վերաբերի, առանձինն լաւաւ է Հոնոք, յորմ բաղորդին (կառել տուողին) յատուի գրութիւնքն են. ինչպէս յետոյ ի մէջ բերուելու որոնանք կը տեսնուի։

Այս տարբերութիւնն որ կը գտնուի նիւթոյն կողմանէ երկու բռնակարանաց մէջ, ի մին այս Հոնոք, եւ ի միւսն՝ այն Հոնոք աւելի կամ պակաս ըլլալով. նոյն տարբերութիւնն կը տեսնուի նաեւ այն Հոնոնց մէջ՝ զոր երկուքն ալ միապէս ունին։ Ս. Ղապարու ձեռագրին մեղի հաղորդութեան Հոնոնցն մեր ձեռագրին նոյնանիւթ Հոնոնց հետ բաղադրուելով, կարող ենք հաստատել թէ անոնք եւ ոչ մին երկուքին մէջ ճշդիւ միեւնոյն չափով է։ Ընդհանրապէս խօսելով՝ Հոնոք հնագուինն ընդարձակ են, նորն աստ անդ յապաւած կամ համառօտած ըլլալով. բայց ուրեք ուրեք նոյն եւս ընդլայնած կամ ընդարձակած է։

Ինչպէս նիւթոյն՝ նոյնպէս նաեւ իւր-իւր կողմանէ շուշինք շատ բան ծանուցանելու. այսչափ միայն կը զուգեցնենք թէ նախընթացին մէջ դիտուածն ասոր մէջ ալ կը տեսնուի. այս ինքն թէ անոր զրոյթութեան իբր գար ու կէս յետոյ խմբագրեալ ըլլալով, բնական է որ փոքր մի եւս յառաջ տարուած ըլլայ անոր մէջ հետեւեւոր մեծութեան եւ անոն առավականութիւնն։ Այսպէս ի տեղիս տեղիս ստորնագոյն առավականութիւնք խառնեալ են, նախընթացին մէջ արդէն գտնուածներն յաճախաւ գոյն եւս գործածուած, ուրեք ուրեք եւս գրաւարձեւին փոխանակած է առավական։ Թէեւ ցանցաւ լինի նաեւ այնպիսի դեպք՝ յորս հնագուինն առավորեն՝ նորագուինն մէջ գրաւարդի գարձած ըլլան։ Այնպէս որ ընդհանրապէս խօսելով՝ երկուքին մէջ լեզուին կամ օճոյն կողմանէ շատ մեծ տարբերութիւն չի տեսնուիր։

(Հարանմանիք)

Հ. Գ. Ե.

Նախընթաց Թուրք հայկական քոչկական-Առաքել եւսն հասածին մէջ, ազգային բռնակարանն ունեւոր՝ Եւթար բռնիկն անունն ըստ ղեկաց ղարս մտաքոր է։ Ուստի է թ. 61. Ա. սիւն, տող 20, ալեւս է ըստ թուրք... Ստորագիւ բռնիկն, եւ Եւթար բռնիկն, եւ Դեղիսն բռնիկն...

Ս. Այս ամեններն այնպէս թողուցած ենք ինչպէս են ի ձեռագրին, թէեւ անոնք սխալ են կամ անհասկնալի։